

Az MTA Könyvtára a humán- és a társadalomtudományok szolgálatában

MURÁNYI Lajos

Megtisztelő volt a felkérés, hogy a Fővárosi Könyvtár 100 éves születésnapján a hetvennyolc évvel idősebb országos feladatkörű szakkönyvtár (és az ODR tagkönyvtára) társadalomtudományi állományának alakulásáról, mai helyzetéről és szolgáltatásairól szóljunk. Ez a számvetés, amely most nyilvánosságot kap, számunkra is tanulságokkal szolgál: látni fogják, hogy az évtizedek során alakuló állomány értékei, a szolgáltatások és a kiadványok büszkeségre adtak, adnak okot. Az elmúlt évtizedben bekövetkezett változásokhoz alkalmazkodnia kellett a könyvtárnak, hogy olvasóit legjobb tudása szerint és a korszerű technológia bevetésével szolgálja. Mielőtt a gyűjtőkör és állománygyarapítás kérdéseiről szólnék, előre kell bocsátanom két, bi-

zonyára jól ismert alapvető tényt: valójában prezens könyvtárról van szó (csak a tudományos fokozattal rendelkező olvasók kölcsönözhetnek), és nyelvileg rendkívül sokszínű az anyag.

A gyűjtőkör és az állománygyarapítás

Jelenlegi gyűjtőkörünk a történetileg kialakult gyakorlatra épül: az országos feladatmegosztás keretében gyarapítja a nyelv- és irodalomtudomány, ókortudomány (ókortörténet és klasszika filológia), az orientalisztika, a tudománypolitika és tudománytörténet irodalmát (ideértve a külföldi tudós

testületek, akadémiák, tudományos társaságok működésére vonatkozó kiadványokat, vagyis az ún. „*academica*”-t), valamint az összefoglaló és kézikönyv jellegű műveket szinte valamennyi tudományterületről.

A könyvállomány 1844 óta a többszörösére nőtt, 55 000-ról több mint egy millióra. Az alapítás óta természetesen differenciálódott állományunk: a mostani 2 milliárd egységben könyvek, folyóiratok, régi könyvek, kéziratok és nem hagyományos dokumentumok (mikrofilmek, CD-ROM-ok stb.) vannak. A könyveket tekintve a humán- és társadalomtudományok, valamint a természet- és alkalmazott tudományok aránya kerekítve 80%–20%. A folyóiratok esetében az utóbbiak aránya valamivel magasabb, mint a monográfiáknál, de a használat egyértelműen a humán- és a társadalomtudományok túlsúlyát mutatja.

*Az állomány összetétele szakok szerint (becsült és ke-
rekített adatokkal)*

– általános művek (0 – 09)	2%
– filozófia, etika (1 – 14)	6%
– társadalomtudományok (159.1 – 398)	14%
– természet- és alkalmazott tudományok (5 – 6)	21,5%
– művészetek (7)	7,5%
– nyelvtudomány (80)	10%
– irodalomtudomány, szépirodalom (82 – 89)	22,2%
– régészet, történelem (9)	16,8%

Az elmúlt tíz évben a társadalomtudományi művek éves gyarapodása a monográfiák esetében átlagosan 10–12% körül mozog (kivéve 2003-ban, amikor 7%-ra csökkent), míg a folyóiratok esetében 12–13% körül volt. (A többi szakban is az említett arányok a jellemzők.)

A cserekapcsolatok alakulása és az állomány sajátosságai

A Telekiek alapítványából született tudós társaság könyvtára sokáig zömmel ajándékokból és cserekiadványokból gyarapodott, vétel útján kevés mű beszerzésére került sor. A gyűjtemény teljes körű feldolgozása is csak a múlt (20.) század első harmadában valósult meg – *Szinnyei József* igazgatása alatt. Ezt követően többször került sor az anyag átválogatására, az értékes művek kiemelésére és rekatalógizálására.

Nagyságrendileg jelentős társadalomtudományi anyagról, közel 140 000 kötettről van szó. 1836-tól – gyakorlatilag 1998-ig – a könyvtár köteles-példányban részesült, és amikor anyagi erejéből telt, a tudományok közel valamennyi ágából gyarapította állományát. Az Akadémia 1949-es átszervezését követően a megalakult intézetek könyvtáraival is szoros munkakapcsolatban állt a könyvtár, anyaga egy részét ki is helyezte. A speciális kutatási igények természetesen speciálisabb gyűjtést kívántak az intézetekben, és ez a mi gyűjtőkörünkre is befolyással bírt – de az intézetekről részletesebben is szó lesz ma délután. Itt emlékeztetnék arra is, hogy 1994-ig könyvtárunk a kutatóintézeti könyvtárak hálózatának központi könyvtára is volt (módszertani osztállyal): ezt követően már csak az önálló intézeti könyvtárak és az MTA Könyvtára informális kapcsolatáról beszélhetünk.

A cserekapcsolatok révén kezdetben – és még hosszú ideig – a tudományos akadémiák kiadványai – folyóiratok és sorozatok – a társadalomtudományok és a „széptudományok”, valamint a filozófia mellett a természettudományok számos ágát is felölelték, így az állomány jelentős részét teszik ki. Az 1969-ben végrehajtott csererevizió során jelentős mértékben csökkent (jelenleg 1000) a partnerek száma, és célirányosabbá, letisztultabbá vált a gyarapítás is. A folyóiratok terén – kezdetektől fog-

va – jóval szélesebb volt a gyűjtés köre. (Talán kevésbé ismert, hogy a cserekapcsolatoknak köszönhetően olyan értékes folyóiratok találhatóak a könyvtárban indulásuktól kezdve, mint a francia *Journal des Savants* (1665-) vagy a német *Göttingische Gelehrten Anzeigen* (1765-).

Az a tény, hogy a gyűjtés differenciálódása miatt a könyvtár válláról lekerült a részlet-kérdések irodalma beszerzésének terhe, a vállalt/kijelölt szűkebb területek gyarapítását tette lehetővé; a tájékoztatást szolgáló anyagok terén azonban – amíg lehetett – szélesebb merítésre törekedtünk (lexikonok és kézikönyvek, a szintézisek és a szakbibliográfiák terén – kivéve a mezőgazdaság, a műszaki és az orvostudomány irodalmát, hiszen jelentős ágazati nagykönyvtárak működtek és működnek).

Aktív tájékoztatás

Információs kiadványok

Bár a könyvtár kiadói tevékenysége korábban kezdődött, az aktív tájékoztatást szolgáló *információs kiadványok* megjelenése a hatvanas évekre tehető. A tájékoztatási funkciók a hagyományos könyvtári bibliográfiai felvilágosítástól a korszerű információs szintézisekig terjedtek, mint amilyenek az 1961-ben indult *Tudományszervezési Tájékoztatóban* jelentek meg (szerkesztője legutóbb Balázs Judit volt). Az 1983-tól már *Kutatás-Fejlesztés* című folyóirat az 1988-ig, az ugyanabban az évben készült összegzés szerint 868 szemlecikket, 2082 figyelfő-cikket és csaknem 53 000 bibliográfiai tételt közölt. A dokumentációs munka melléktermékeként 1982-től személyre szóló témafigyelés keretében a tömör ismertetéssel ellátott címanyagot havonta megkapták a megrendelők. (A folyóirat 1994-ben megszűnt.)

1986 és 1989 között jelent meg évi négy alkalommal a *HungInfo. Hungarian Social Sciences and Hu-*

manities. Contents of Periodicals című folyóirat, amely elsősorban a külföldi érdeklődőket informálta a magyar társadalom- és humán tudományok területén megjelenő cikkanyagról a folyóiratok tartalomjegyzékeinek angol nyelvű közreadásával. (Ezt Németh Éva gondozta.)

Az *Analecta Linguistica* című referálólap (nyelvtudományi információs közlemények alcímmel) – bár a John Benjamins és a Akadémiai Kiadó közös kiadványa volt, szellemi előállítása a könyvtárban folyt 1976 és 1992 között Bánhegyi Zsolt szerkesztésében – az új nyelvészeti folyóiratcikkekről adott tájékoztatást, függelékében pedig az új monografikus szakirodalomról közölt rövid ismertetéseket.

A közelmúltból fel kell idézni a *nemzetközi kooperációban készült információs kiadványokat* is.

MISZON, ECCSID

A szocialista országok tudományos akadémiai részvételével 1976-ban létrehozott *Nemzetközi Társadalomtudományi Információs Rendszer* (orosz rövidítéssel MISZON) nemzeti szerveként a könyvtár közreműködött a kiadói tevékenységben, az információs szolgáltatások létrehozásában és hasznosításában.

A MISZON kiadványainak (referáló témakötetek, bibliográfiák), illetve a Moszkvában épült adatbázisnak az volt a célja, hogy tájékoztatást nyújtsanak a társadalomtudományok aktuális kérdéseiről. A magyar cédula-anyagot 1976 és 1990 között rendszeresen elküldtük Moszkvába az adatbázis számára, emellett az egyik tudományos konferencia anyagát is gondoztuk: *A tudományos információ szerepe a társadalom-tudományok társadalmi-gazdasági és ideológiai funkciójának megvalósításában*. Bp. 1985.), továbbá adatokat szolgáltatunk a nem KGST-országokból beszerzett kurrens periodikumok jegyzékéhez. (Ezek a betű- és szakrendes lelőhelyjegyzékek Berlinben jelentek meg.)

Az MTA Könyvtára közreműködött a *Vienna Center egyik programjában, az Európai Társadalomtudományi Információs és Dokumentációs Együttműködésben* is (European Cooperation in Social Sciences Information and Documentation = ECSSID). E program keretében több kötet jelent meg folyamatban lévő kutatásokról (pl. *A technika hatása a társadalomra, A nők változó szerepe a társadalomban, Békekutatások*), de az ún. szürke-irodalom kérdéseivel is foglalkoztak. Az ECSSID tájékoztatóját *ECSSID Bulletin* címmel is a könyvtár gondozta, adta ki. (Utolsó száma 1993-ban jelent meg.)

Ugyancsak MISZON-ECSSID közös kiadvány volt a *Social Sciences in Social Countries* című angol nyelvű annotált bibliográfia, amelynek három kötete látott napvilágot, és az 1978-tól 1986-ig megjelent legfontosabb társadalomtudományi munkákról adott tájékoztatást a nyugat-európai szakembereknek (1981–1987).

Hírlevelek, repertóriumok, bibliográfiák

A rendszerváltás után a politikai helyzet mellett a könyvtár lehetőségei is változtak, beszűkültek (1993-ban zajlott le a könyvtár „karcsúsítása”), ennek nyomán gyűjtőköre is módosult: egyre inkább a humán tudományok gyűjtése került előtérbe a tudománytörténet megtartása mellett.

Kereken tíz éve az MTA Könyvtára a Berlinben megjelenő *Newsletter. Social Sciences in Eastern Europe* című társadalomtudományi hírlevél (illetve az azt kiadó információs intézmény, a GESIS egyik adatbázisa) számára küld kiadványokat, információkat és rövidebb írásokat, újabban web-címeket egy 1993-ban kötött megállapodás alapján. A hírlevél tartalmát a volt szocialista országokban folyó társadalomtudományi kutatások, az új intézmények és a publikációk adatai képezik

(http://www.gesis.org/Publikationen/Zeitschriften/Newsletter_Osteuropa/index.htm).

A könyvtár által publikált, témánkhöz tartozó repertóriumok, bibliográfiák, katalógusok és forráskiadványok közül ki kell emelni (felsorolni ugyanis képzelenség volna) a háromkötetes *Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840-1970* (1975.), az *Idegen nyelvű pszichológiai művek könyvtárainkban 1950-1960* (1961.) és a *Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról 1950-1962, 1963.*) című kiadványokat. (Aki át akarja tekinteni a teljes kiadói spektrumot, egy 25 oldalas bibliográfiát kell átnéznie, amelyik 1988-ig sorolja fel valamennyit.)

A számítógépes szolgáltatások kezdetei

A könyvtár 1980-tól kezdve úttörő szerepet vállalt a korszerű számítógépes szakirodalmi tájékoztatásban az *Institute for Scientific Information* (ISI, Philadelphia) adatbázisai – a *Science Citation Index* (SCI), a *Social Science Citation Index* (SSCI) és az *Arts and Humanities Citation Index* (A&HCI) – felhasználásával. A gépi adatbázisból, amely kezdetben kb. 3300 természet- és mintegy 1200 társadalomtudományi folyóiratból épült fel, retrospektív keresést, szelektív szakirodalom-figyelést (SDI) és témafigyelést végzett. A szolgáltatás kezdetől fogva térítéses volt. (A mágnesszalagokat később CD-ROM váltotta fel.)

Az SSCI CD-lemezek anyagi okokból csak töredékesen állnak rendelkezésre (1989-1996, 1998. január-szeptember). Ezek a szolgáltatások mára teljesen átalakultak, hiszen a Web of Science az *Elektronikus Információs szolgáltatás* program keretében a kutatók számára hozzáférhetővé vált (1975-től kezdődően).

Jelenlegi adatbázisok

OTKA-pályázat segítségével szereztük be *Periodical Contents Index* adatbázist egy nyolc tagú konzorcium keretében 2002. november 1-től; a PCI négyezer 1770 és 1995 között megjelent folyóirat 13 millió cikkének rekordjait tartalmazza 37 szakterületen – köztük a társadalomtudományok, a művészetek, az irodalomtudomány és a történelem irodalmát. (Ld. a <http://pci.chadwyck.co.uk/> címen.)

A LION-t, a Literature Online-t, a Chadwyck másik adatbázisát - alcíme szerint „az irodalom és kritika otthonát” -, amelyben az angol irodalom több mint 300 000 műve olvasható el teljes szöveggel, szintén konzorciális formában szereztük meg, és a könyvtáron kívül is elérhető valamennyi akadémiai intézetben a <http://lion.chadwyck.co.uk/> címen. Tekintettel arra, hogy az OTKA 2005-ben már nem támogatja a konzorciális beszerzést, a könyvtár megpróbálja előteremteni az előfizetéshez szükséges összeget, és társakat keresni az előfizetéshez.

Ezeket túlmenően a konzorciális *European Sources Online* (ProQuest) és a *Biographical Resources Index* (Gale) adatbázis érhető el könyvtárunkban - az EISZ és az EBSCO által nyújtott lehetőségek mellett.

Digitalizálás

Legújabb szolgáltatásaink digitalizált tartalommal is szolgálják az olvasókat. Nemrég készült el az Informatikai és Hírközlési Minisztérium támogatásával a Kézirattárban *Gulyás Pál* Magyar írók élete és munkái című művéhez gyűjtött - és elég rossz állapotban lévő - cédulaanyaga azon részének digitalizálása, amely betűk kötetben eddig még nem jelent meg (P-Z), és már elérhető a <http://gulyaspal.mtak.hu> címen is.

Tavaly kerültek fel a honlapunkra *Az MTA hivatalos dokumentumai (1867-1948)* cím alatt túlnyomó-

részt a kiegyezés után *Értekezések* gyűjtőcímmel indult folyóiratok. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma pályázati támogatásával az alábbi ötöt digitalizáltuk:

- *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*,
- *Értekezések a bölcsészettudományok köréből*,
- *Értekezések a filozófiai tudomány köréből*,
- *Értekezések a történelemtudomány köréből* és
- *Értekezések a társadalomtudományok köréből* (ez utóbbinak az 1867/70 és 1914 között megjelent 14 évfolyamát). Valamennyi megtalálható a <http://digilib.mtak.hu> címen.

A közeljövőben hozzáférhetővé kívánjuk tenni a honlapon az 1950 és 1985 között feldolgozott állomány betűrendes cédulakatalógusát digitalizált kép-katalógus formájában. A mikrofilm-alapú digitalizálást a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatása tette lehetővé – a munkát az OSZK mikrofilmosztálya végezte –, és bízunk abban, hogy a minisztérium további támogatása révén a webes megjelenés is megvalósulhat, és így mindenki számára elérhetővé válik a könyvtár szinte teljes állománya.

Az Országos Dokumentumellátó Rendszerben játszott szerepünk következtében a beérkező könyvtárközi kérések száma napról napra dinamikusan nő: jelzi, hogy a gyűjtemény iránt állandó a kereslet. A jövő útja pedig a minél szélesebb körű hozzáférés és a könyvtárak szoros együttműködése. Ez a konferencia is lehetőséget kínál a múlt eredményeinek, a jelen helyzetének és a jövő terveinek a megismerésére, összevetésére, és arra is, hogy ennek ismeretében még szorosabbra fűzzük kapcsolatainkat olvasóink jobb ellátása érdekében.

Irodalom

BALÁZS Judit – FEKETE Gézáné – GREGOROVICZ Anikó: Az MTA Könyvtára kiadói tevékenysége. In: *Telekiek alapítványa*. Bp. : MTA Könyvtár, 1989. 89-94. p.

BRAUN Tibor – KLEIN Ágnes – KOVÁCS Zsolt: Az ASCA-tól a BITS-ig. Új számítógépes szakirodalmi szolgáltatások az MTA Könyvtárában. In: *Telekiek alapítványa*. Bp. : MTA Könyvtár, 1989. 95-101. p.

BÜKYNÉ HORVÁTH Mária: Az Akadémiai Könyvtár periodikumai a tudományos kutatás szolgálatában. Bp. : MTA Könyvtár, 1971. 232 p.

DOMSA Károlyné: Az ODR egy tagkönyvtár szemszögéből: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának részvétele az ODR-programban. In: *Könyvtári Levelező/lap*, 2002. 111. 3-5.p.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadásában megjelent kiadványok bibliográfiája 1950-1988. = *Telekiek alapítványa*. Bp. : MTA Könyvtár, 1989. 175-199. p.

MURÁNYI Lajos: 175 év a tudósok és a tudomány szolgálatában. In: *Magyar Tudomány*, 2001. 6. 670-680. <http://www.matud.iif.hu/01jun/muranyi.html>

MURÁNYI Lajos: Zusammenarbeit zwischen Ost und West in der sozialwissenschaftlichen Forschung. = *Bibliotheks-koooperation Nord/Süd/West/Ost*. Vorträge des Seminars im Schloß Zeillern, 24-28. Juni 1996. Berlin ; Prag ; Wien, 1996. 199-201. p.

RÓZSA György: A társadalomtudományi információ és dokumentáció hálózati munkájának problémái és perspektívái Magyarországon. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 1983. 6. 213-217. p.

VEKERDI László: Egy könyvtár otthonai, eredményei és gondjai. In: *Telekiek alapítványa*. Bp. : MTA Könyvtár, 1989. 83-88. p.

Folytatódnak a határon túli informatikai fejlesztések

Aláírták a határon túl élő magyarok informatikai támogatásáról szóló IHM-pályázat szerződéseit. A határon túli területeken összesen 225,8 millió forintot fordítanak eMagyarország pontok kialakítására, kulturális értékek digitalizálására és informatikai képzésre. Fél éven belül körülbelül száz eMagyarpontot hoznak létre a határon túli magyarok lakta területeken, a tartalomfejlesztési programmal a magyar nyelvű írott médiát viszik el a határon túli magyarságnak, és internetes megjelenési lehetőséget biztosítanak a regionális magyar sajtónak. Diákoknak ECDL-képzést, tanároknak informatikai alapismereteket tanítanak, a tartalomfejlesztésről szóló program a Nemzeti Digitális Adattárhoz kapcsolódó ismeretterjesztő adatbázisok létrehozását támogatja.

<http://www.magyarország.hu/hirek/kozelet/ihm20050222.html?h=1>